

JADIDCHILIK MAKTABLARINING JAMIYAT HAYOTIDAGI O'RNI

Muhayyoxon Soliyevna Qodirova
ms.qodirova@gmail.com
Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Qo'qonda birinchi jadid maktabi 1898 yilda ochilgan bo'lib, uning tashkilotchisi Salohiddin Majidiy bo'lgan. U "usuli jadid" maktabi ochib, qisqa fursat ichida kishilarni savodli qilish mumkinligini amaliy jihatdan isbotlab bera oldi. Natijada Qo'qonlik peshqadam ziyolilar Salohiddin Majidiy etagini maxkam tutdilar, unga ergashdilar. (Salohiddin Majidiy o'z maktabining o'qitish tizimi, usul va uslublarini yo'q yerdan olmaganligini, Ismoilbek Taspiraliga tegishli "usuli jadid" - ning saboqlaridan boxabar ekanligini ham unitib bo'lmaydi.)

Kalit so'zlar: jadidchilik, jadidchilik harakati, jadid adabiyoti taraqqiyoti tamoyillari, ma'rifatparvarlik, badiiy adabiyotda ijtimoiy-siyosiy yo'nalish, individual shaxs faoliyati

THE PLACE OF JADID SCHOOLS IN SOCIETY

Muhayyokhon Soliyevna Qodirova
ms.qodirova@gmail.com
Kokand State University

Abstract: The first Jadid school in Kokand was opened in 1898, and its organizer was Salahiddin Majidi. He was able to practically prove that it was possible to make people literate in a short time by opening a "new method" school. As a result, the leading intellectuals of Kokand firmly followed Salahiddin Majidi. (It should not be forgotten that Salahiddin Majidi did not take the teaching system, methods and techniques of his school from nowhere, and that he was aware of the lessons of the "usuli jadid" belonging to Ismailbek Taspirali.)

Keywords: Jadidism, Jadidism movement, principles of the development of Jadid literature, enlightenment, socio-political direction in literary literature, individual activity

Salohiddin Majidiy faoliyatidan so'ng Qo'qonda uning izdoshlari Abdulvahhob Ibodiy, Mirza Xayrullo Ho'qandiy, Po'latjon Qayyumiy, Muhammadjon Holiqiylar o'z jadid maktablarini tashkil qildilar. H.Bobobekovning yozishicha. 1908 yilda Qo'qonda 12 ta jadid maktabi faoliyat ko'rsatgan va ularda 600 dan ortiq bola ta'lim-

tarbiya olgan. Muhammadjon Holiqiy maktabida esa katta qizlar sinfi ham bo'lgan, mahalliy xalqning qizlari bu sinflarda ta'lim-tarbiya olganlar.

Qo'qon va umuman Turkistonda jadid maktablarining paydo bo'lishi va rivoji yangi darsliklar yaratilishi zaruratini kun tartibiga qo'ydi. XX asrning birinchi un yilligida bir necha darslik, qo'llanma va majmualar maydonga keldi, 1901 yilda chop etilgan Munavvar qorining "Adibi avval", "Adibi soniy", Saidrasul Aziziyning "Ustozi avval", Aliaskar Kalinning "Mual- limi soniy", so'ngra Abdulla Avloniyning "Muallimi avval", "Muallimi soniy", "Adabiyot yohud milliy she'rlar", "Turkiy Guliston yohud ahloq", Rustambek Yusufbekovning "Ta'limi avval", "Ta'limi soniy" kabi darslik va darslik-majmualari yaratildi. Shuningdek, Qo'qonlik jadid muallimlarning bir qanchasi o'z o'quvchilari uchun darsliklar yozishga kirishdilar. Xususan, Hamza Hakimzoda "Engil adabiyot", "O'qish kitobi", "Qiroat kitobi" nomli darslik-qo'llanmalarni yaratdi.

Kezi kelganda ikki og'iz so'z bilan Hamza Hakimzodaning jadidchilik jarayonidagi o'rni haqida ham muxtasar to'xtalib o'tishga to'g'ri keladi. Hamzaning ijtimoiy faoliyati, yaratgan asarlari jadidchilik g'oya-maqсадlariga xar tomonlama muvofiq keladi. Qolaversa Hamza o'zligini, faoliyatini ana shu yo'lga safarbar etishdan boshlagan. 1907-1908 yillarda Hamza "Tarjumon" bilan yaqindan ganishganligini o'z tarjimai holida qayd egadi: "Shundan boshlab kundan-kun eski xurofotlarni madrasa o'qishlarini, xalq tirikchiligidagi o'zgarishlarni, madaniyat, iqtisod degan masalalarni tekshirishga kira boshladim", - deb yozadi Hamza. "Yititlar tovushi" degan maqolasida mazkur masalaga qaytib: "Ko'p uzoq emas, 1908 yillarda ham madrasada o'qib yurgan vaqtimizda gazeta-jurnallarni bировlar nomiga yozdirib olib, qo'ltug'imizta yashirib, shul madrasaning qozon qo'yadigan qorong'u xujralarida eshikni ichidan beklab, o'shanda ham qo'rqib- qo'rqib o'qur edik", - deb ta'kidlagan edi. U bir shaharda usuli savtiya maktabi ochib haydalsa, ikkinchi shaharda yana shunday maktab tashkil etgani uchun kuvg'in ostiga olindi. 1910 yilda Toshkentning Qashg'ar Darvoza mahallasida, 1914 yilda Marg'ilonda, huddi shu yili Qo'qonda "usuli jadid" maktablarini ochdi. 1914 yilda ochilgan mazkur maktablarning biri 4 oydan so'ng, yana biri 8 oydan so'ng chor amaldorlari va maxalliy hukumat tomonidan yopib qo'yildi. Hamza o'zi yaratgan darsliklarni asosiy o'quv qo'llanmasi sifatida tatbiq etdi. Ularda "ilm-jannat eshiti", "jahl - do'zax eshiti" kabi iboralarni ishlatadi, Qur'on, xadislardan iqtiboslar qilib, ilm-ma'rifatni targ'ib qiladi. johillikning salbiy oqibatlarini birma-bir bayon qilib beradi. Uning "Bid'atmi, ma'jusiyat?", "Faqirlik nimadan xosil o'lur?", "Maktab dor ul-aytom", "Muallim afandilara ulug' rijomiz" (1914) kabi maqolalariga razm solinsa. ularda el-yurtning muayyan bir tabaqasigagina emas. balki hamma tabaqalariga - boyu kambag'al, ziyoliyu din ahllariga murojaat etib, xalqni faqat o'qitish, savodli qilish, ma'rifatlangirish va madaniyatli qilish orqaligina o'lkada hukm surayotgan jaholat

zanjirlarini parchalab tashlash, xalqni turli-tuman illatlardan xa yus etish mumkin, deb uyladi.

Hamza bu kabi ilg'or qarashlarini matbuot orqali bayon etishga ham intildi. O'zi "Kentash" otlig' jurnal chiqardi. Ja'didchilik dushmanlari tarafidan bu jurnalning 1-soni chiqmayoq yopilgach, "Xurriyat" jurnalini nashr ega boshladi. U jadidchilik "otasi" Ismoilbek Taspiraliga g'oyat etiqod qo'ydi, uni o'z ustozlari sifatida qadrladi. Ustoz vafoti munosabati bilan bitilgan marsiyasida "Nur ko'zidin, tobu gandin, dardu darmondin judo, dod qil davri falakdin, botdi xurshidi jahon", deb uni Ismoilbekni quyoshta mengzadi.

Jadidchilik g'oyalari Hamzaning "Milliy ashulalar uchun milliy she'rlar" deb atalgan umumiy nom ostida nashr etilgan "gul" to'plamlariga kirgan she'rlarida, ayniqsa, yorqin ifodalanadi. Bu she'rlarning o'q tomirini xalqning ko'ngil ko'zini ochish, uni g'aflat uyqusidan uyg'otish, qoloqlik, jaholatdan chiqib, chin ma'rifat, yuksak madaniyatga mo'sharraf bo'lishga da'vat tashkil egadi. "Milliy she'rlar" dagina emas, balki jadid adabiyotining ilk nasriy polotnolardan biri "Yangi saodat yohud milliy rumon" hamda realistik dramalardan hisoblangan. «Zaharli hayot yohud "Ishq qurbonlari" da ham jadidchilikning ilg'or g'oyalarini olg'a surdi.

XX asrning dastlabki choratidagi Qo'qon adabiy muhitiga bag'ishlangan bir qator ilmiy tadqiqotlarda Hamzaga berilgan bahoning bir tomonlama bo'lganligi keyingi yillardagina ro'yi rost aytilyapti. Aslida, Hamzani Hamza qilgan, uni el-yurt orasida obro'-e'tiborini ko'targan narsa uning Oktyabr tungarisida obro'-e'tiborini ko'targan narsa uning Oktyabr tungarishidan keyingi marsh ruhidagi she'rlari emas (biz bu asarlarni ma'lum buyurtmalar asosida yozilganligini yohud ayrim she'rlarga yangicha ishlov berilganligini buto'ngi kunda aniq sezib turibmiz), balki jadidchilik g'oyalarini targ'ib qilgan asarlaridir. Hamza ijtimoiy faoliyati, nazmu nasr, dramaturgiyadagi sa'y-harakatlari bilan Turkiston, xususan Qo'qondagi jadidchi-lik, xurfiylik harakati ravnaqita, jadid adabiyoti ravnaqita o'zining munosib ulushini qo'shdi.

Shunday qilib, jadidlar yillar osha jamiyat hayotiga ta'sir ko'rsatuvchi katta ijtimoiy kuchta aylanib bordilar. Ular katta mashaqqatlar evaziga yangi usuldagi maktablar ochdilar, teatrlar bunyod etdilar, gazeta va jurnallar chiqardilar, ijtimoiy harakatchanlik muhitini yaratish uchun turli hayriya va etiqodiya jamiyatlarini tuzdilar, shular vositasida butun kuch va g'ayratlarini millatni uyg'otishga safarbar etdilar. Ana shunday milliy uyg'onish sharoitida Qo'qonda "Sadoyi Farg'ona" gazetasi dunyoga keldi, uning ilk soni 1914 yil 3 aprelda chop etildi. Tazeganing oshiri va muharriri shaharning taraqqiyparvar ziyolilaridan biri Obidjon Mahmudov edi.

"Sadoyi Farg'ona" Turkistondagi jadidchilik harakati tarixida va ayni chog'da adabiyotimiz tarixida ham yorqin iz qoldirdi. Chunki uning sahifalarida iste'dodli

adiblar Hamza, Ibrohim Davron. Muhammadjon Holiqiy, Asho'rali Zohiriy kabilarning bir qator ijod namunalari bosilib chiqqanligi bilan mazkur gazeta o'z davri adabiy hayotida alohida o'rin to'tadi.

Hamza "Sadoyi Farg'ona" dunyota kelishi bilan dilida bir olam umid tug'ilgani bois "Umid" deb nomlangan she'rini yaratdi, o'lkada yana bir so'z minbari ko'payganidan xushnudligini bayon etib, tazegani qutladi, uning faoliyati muvaffaqiyatli kechishiga, el-yurt uchun foydali bo'lishiga umid va ishonch bildirdi. Mana, shu she'rdan parcha:

Johila ham anto'za pirona,
Ikki er tug'dilar ajibona,
Ismi o'lindi xar ikki o'g'lon,
Birisin oti "Sadoyi Turkiston",
Birisin oti "Sadoyi Farg'ona".
Rabbano! Ikkisin baqosini ber!
Baxt o'g'lonidur, vafosini ber!
Matlabi hodi "Sadoyi Turkiston",
Ma'rifat soni "Sadoyi Farg'ona".'

Gazeta sahifalarida Hamzaning "Muhammas bar g'azali Avloniy Toshkandiy", Ismoilbek Taspirali vafotiga marsiya, "Yavmul vafot" kabi maqolalari ham chop etildi.

Muhammadjon Holiqiyning gazetada bosilgan "Oltun taraf" maqolasida bir Turkiston o'lkasi haqidagi suhbat berildi va shu asosda o'zta millatlarning o'lkada ijtimoiy mavqeyi oshib borayotganligi, o'zbeklarning esa bu holatga anchayin befarq qarayotganliklari qoralandi. "Maskov temir yo'linda Turkistonga keladurg'on bir yahudiy ila armanining Turkiston xususida shundog' munozara qilganligi bayon qilinur" deb sarlavhalangan bu maqolada juhud armatilga o'z qavmlarining nima uchun Turkistonni "oltin taraf" deb atashlarini bayon qilar ekan, mazkurlarni izhor egadi: "Juhud: Yo'q, bu kunda boshqa yerlarda bulganidek, Turkiston odamlarining ham ko'zlari ochilib, keraklarni tushinib bora boshladilar. Binobarin, bu ismni (ya'ni armani-ning Turkistonni "oltin taraf" emas, "jannat" deb atashi va bunda armanining Turkistonni talash uchun kelayotgatilga qarshi aytilgan - M.Q.) qo'ymoq sizlarga muyassar o'lmas". Armani juhudning e'tiroziga bunday javob qiladi: "Turkistonliklarning ko'zlari ochilmog'iga iroq zamonlar bor. Chunki alarning bolalari bizning bolalardek ortiq o'qumaslar va ham bizning maktablarimizdek maktablar yo'q, yana Turkistonda xar hil puxta, pishiq boylar, nodonmeros boyvachchalar va puxta boyvachchalar bor. Alar ham bir taraf bo'lsin, andin keyin bu ismni qo'ymoq kechmas".

Maqolada tasvirlangan manzara g'oyat tabiiy. Chunki uzoq yillik mustamlaka tuzumining mevalari o'laroq Turkistonda vujudta kelgan noxush holatlar, jumladan,

g'oyat tadbirkor va o'z foydasi yo'lida hech narsadan qaytmaydigan o'zta millat vakillarining aynan o'zbeklar yurtida ko'p mikkorda joylashganligi va barcha mavjud imtiyozlardan foydalaiib yashayotganligi o'shanda ham ayni haqiqat edi. Muhammadjon Holiqiyning tilga olingan maqolasida bu holat oshkora, ro'yi rost aytilgan.

Asho'rali Zohiriyning "Davlat dumasi - Tosudarstvennaya Dumada zabahlar (hayvon so'ymoq) masalasiga doir" maqolasi ham Muhamadjon Holiqiy maqolasiga etiz bo'lib, unda Rossiya Davlat Dumasida 66 depo'tatning 1913 yil noyabridan boshlab imperiya hududidagi barcha millatlar hayvonlarini bir hilda qilmoq uchun qonun chiqarishga bo'lgan qattiq o'rinishlari keskin ganqid qilindi. Mazkur 66 depo'tat musulmonlarning usuli shar'i zabahlarini man etmoqchi bo'lgan edi.

Shuningdek, tazeganing 1914 yil 3-sonida Asho'rali Zohiriyning "Ona tili" nomli katta maqolasi ham bosilgan. Maqola mazmunan teran, davrning o'tkir muammolarini ko'targanligi, dalillarning g'oyat ishonarliligi bilan diqqatni tortadi.

Xullas, "Sadoyi Farg'ona" o'z davri ijtimoiy-adabiy hayotida g'oyat muhim o'rinni egalladi. Ushbu nashr o'zbek xalqi hayoti va madaniyatining muayyan taraqqiyot davrini yorituvchi o'ziga xos ko'zta vazifasini o'tadi. Qo'qon adabiy muhitidagi bir qator adiblarning ilk adabiy-ganqidiy maqolalari aynan shu nashr sahifalarida dunyo yuzini ko'rdi. Bu esa, o'z navbatida, adabiy hayotning yanada jonlanishida, Qo'qondagi jadid adabiyotining taraqqiyotida, ijodkorlar qalamining o'tkirlashuvida o'ziga xos maktab vazifasini o'tadi. Ayni chog'da, tazeganing kitobxonlar adabiy-badiiy saviyasining shakllanishida, o'zaro fikr almashish jarayonining barqarorlashuvida muhim ahamiyat kasb etgani shubhasiz.

Biz ushbu muxtasar mulohazalar jarayonida Turkistonda, uning eng ilg'or ziyolilarga boy maskanlaridan biri Qo'qon shahrida jadidchilikning paydo bo'lishi, jadid matbuoti va adabiyotining tug'ilishi, ayniqsa, Hamza, Ashurali Zohiriy, Muhammadjon Holiqiylarning jadid adabiyotining paydo bo'lishidagi xizmatlariga imkon qadar tuxtalib o'tdik. Tilga olingan adiblar qatorida XIX asr oxiri - XX asr boshlarida o'zining serqirra ijodi bilan ko'pchilik e'tiborini tortgan Ibrohim Davronning ham alohida o'rni bor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Urinov, I., & Razzoqova, F. (2025). ABDULLA AVLONIY FAOLIYATIGA BIR NAZAR. PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI, 7(2), 115-118.
2. Tolibjon o'g'li, A. Z. (2025). ABDURAUF FITRAT ILMIY FAOLIYATI VA UNING ASARLARIDA TURKISTON TARIXINING YORITILISHI. SHOKH LIBRARY, 1(10).